

## AHMED-İ YESEVİ'NİN ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE

PROF. DR. İSMAIL ÜNVER

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler başta kabul ettikleri dine, karşılaştıkları yabancı kültürlere, iklime ve coğrafyaya uyum sağlamaya çalışırken gözlerini, kulaklarını, yüreklerini ata yurtlarından ayırmamışlardır. Bu gün Anadolu'da yerleşim tarihi eskiye giden yerleşim birimlerinin çoğunda halk, atalarının Horasan'dan veya o yöreden geldiğini söyler.

İşte bu ilgi ve bağlılık sayesinde Ahmed-i Yesevî, Anadolu'da saygıyla karşılanmış; Yesevî etkisi açık bir biçimde yüzyılları içine almasa bile, derinden derine ve değişik biçimlerde sürüp gitmiştir.

Burada dile getirdiğim düşüncelerin başkaları tarafından düşünülüp söylenmemiş fikirler olduğunu iddia etmiyorum. Ahmed-i Yesevî'nin Anadolu'daki etkileri üzerinde orijinal bilgiler sunmak için yeterli birikime sahip olmadığımı da çok iyi biliyorum. Türk kültür tarihini, dinler, mezhepler ve tarikatlar tarihini, Türk dilinin tarihî dönemlerini yeterince bilmeden Ahmed-i Yesevî ve onun etkileri üzerinde yapılacak konuşmaları "bilimsel" sıfatıyla nitelemek imkânsızdır. Konuşmamın bu ölçü içinde değerlendirilmesini de beklemiyorum.

Benim Ahmed-i Yesevî'nin Anadolu'daki etkileri üzerine söyleyeceklerim, merhum Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün tanınmış eserinden<sup>1</sup> başlayarak günümüze kadar yayımlanmış değişik eserleri okurken kendimce çözüme ulaştıramadığım bazı noktaları böylesine bilimsel bir toplantıda dile getirmekten ibarettir.

Dile getirmek istediğim birinci nokta, *Dîvân-ı Hikmet*'in bu günkü haliyle ne ölçüde Ahmed-i Yesevî'nin eseri olarak kabul edilebileceği noktasıyla ilgilidir.

Köprülü, bu gün elimizde bulunan hikmetlerin doğrudan doğruya Ahmed-i Yesevî'ye ait olmasalar bile, onların şekil ve ruh bakımından, Yesevî'nin hikmetlerinden farksız olacağını ifade ediyor<sup>2</sup>.

Bu konuyla doğrudan ilgilenen ve değişik nüshalardan Ahmed-i Yesevî'ye ait olması mümkün görünen "hikmet"leri seçerek günümüz insanının yararlanmasına sunan değerli bilim adamı Prof. Dr. K. Eraslan<sup>3</sup> eserinin baş tarafında:

<sup>1</sup> F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966 (2. bs) (=Köprülü, *İM.*)

<sup>2</sup> Köprülü, *İM.*, s. 106.

<sup>3</sup> Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983 (=Eraslan, *DHS*)

“Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinin içinde yer aldığı *Dîvân-ı Hikmet*, aslında Ahmed-i Yesevî'den asırlarca sonra Yesevî dervişleri tarafından tertip edilmiş bir hikmetler mecmuasıdır”<sup>4</sup>

“*Dîvân-ı Hikmet* nüshalarını ortaklaşa hikmet mecmuaları olarak kabul etmek doğru olur. Hatta *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarında bulunan hikmetlerden hangisinin Ahmed-i Yesevî'ye ait olduğunu tespit etmek mümkün değildir.”<sup>5</sup>

“Eldeki *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarına dayanarak Ahmed-i Yesevî'nin dili hakkında hüküm yürütmek son derece güç bir iştir, hattâ imkânsızdır.”<sup>6</sup>

“Eldeki yazma nüshaların en eskisi M. XVI. veya XVII. asra aittir.”<sup>7</sup> yolundaki beyanlarıyla *Dîvân-ı Hikmet*'te yer alan hikmetlerin sadece muhteva yönünün Ahmed-i Yesevî ile ilgili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu gerçekler önümüzdeyken XVI. veya XVII. yüzyılda istinsah edilmiş veya XIX. yüzyılda basılmış *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarındaki bir hikmetin XIII. yüzyıl şairi olan Yunus Emre tarafından tanzir edildiğini kesin olarak söyleyebilir miyiz?

Yunus'un ikinci mısraları “bana seni gerek seni” tekrarıyla biten, gerçekte dörtlüklerle yazılması beklenirken hep gazel gibi yazılmış olan ilâhisini, *Dîvân-ı Hikmet*'teki “minge sin ok kirek sin”<sup>8</sup> tekrarıyla yazılmış hikmete nazire olarak gösterebilir miyiz? Eraslan, bu konuda ihtiyatlı davranarak hüküm getirmemiştir. Ancak onun adı geçen eseri yayımlandıktan sonra okuduğum yazılarda, dinlediğim radyo ve televizyon konuşmalarında, Ahmed-i Yesevî'nin bu hikmetinin Yunus'u etkilediği yolundaki görüşlerle karşılaştım. Bunlar arasında en doyurucu olanı değerli araştırmacı Dr. Müjgân Cunbur'un yayımlanmış yazısıdır.<sup>9</sup>

Biz burada o yazıda ortaya konmuş, yer yer nazire ilişkisinin de ötesindeki benzerliklerin dikkatli ve başarılı tespitler olduğunu teslim etmekle bir-

4 Eraslan, *DHS.*, s. 5.

5 Eraslan, *DHS.*, s. 41.

6 Eraslan, *DHS.*, s. 45.

7 Eraslan, *DHS.*, s. 47.

8 Eraslan, *DHS.*, s. 326.

9 M. Cunbur, “Yunus Emre'nin Ahmed Yesevî'ye Bir Naziresi”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Yunus Emre Özel Sayısı (1991 / 1), s. 1-4. Yunus'un bu ilâhisinin Ahmed-i Yesevî'ye nazire veya onun şiirinin etkisiyle yazılmış olmayabileceği yolundaki görüşlerimi kendisine açtığımda, bana Dr. Cunbur'un adı geçen yazısını haber veren çalışma arkadaşım Yard. Doç. Dr. Cem Dilçin'e teşekkür ediyorum.

likte, o benzerliklere başka bir yönden bakmak istiyoruz. Önce şu soru aklımıza geliyor: Anadolu'yu yurt edinen Türkler gözlerini, kulaklarını, gönüllerini ata yurtlarına karşı açık tutmuşlar, oradan Anadolu'ya tasavvufî ve edebî etkiler gelmiş de, Anadolu'dan o tarafa hiç bir şey ulaşmamış mıdır? Edebiyat tarihlerimiz en azından bu etkinin tek taraflı olmadığına, bir etkileşimin varlığına işaret etmektedir. Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'si, Nesîmî'nin şiirleri, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'si o topraklarda ilgiyle okunmuş da Yunus'u oralarda kimse duymamış mıdır?

Eldeki en eski *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları en erken XVI. veya XVII. yüzyılda istinsah edilmiş; belki de hikmetler ilk kez o yüzyıllarda yazıya geçirilmiştir. Buna karşılık XIV. ve XV. yüzyıllarda istinsah edilmiş yazmalarına rastlanan *Yunus Divanı*'nın Yunusla aynı yahut yakın düşünceleri paylaşan Yesevî dervişlerince görülmüş, okunmuş ve beğenilmiş olabileceği düşünülemez mi?

Öte yandan, söz konusu hikmet ile ilâhîdeki duyuş ve söyleyiş biçiminin daha çok hikmetlere mi yoksa Yunus'un şiirlerine mi yaklaştığı konusu iyice incelenmeden kesin konuşmamak gerektiğini düşünüyoruz.

Şimdi, karşılaştırmayı kolaylaştırmak üzere bu iki parçayı yeniden vereceğiz:<sup>10</sup>

Ahmed-i Yesevî'ye atfedilen hikmet:<sup>11</sup>

1. İşkîng kıldı şeydâ minî cümle 'âlem bildi minî  
Kayğum sinsin tûni küni mingi sin ok kirek sin
2. Ta'âla'llah zihî ma'nî sin yaratting cism u cannı  
Kullık kılsam tûni küni mingi sin ok kirek sin
3. Közüm açdım sini kördüm kül küngülni singe birdim  
Uruğlarım terkin kıldım mingi sin ok kirek sin
4. Sözleşem min tilimde sin közleşem min közümde sin  
Könglümde hem cânımda sin mingi sin ok kirek sin
5. Fedâ bolsun singe cânım töker bolsang minim kanım  
Ming kuling min sin sultânım mingi sin ok kirek sin

10 Aslında hem Ahmed-i Yesevî'ye isnat edilen hikmetin hem de Yunus'un ilâhisinin 4+4=8'li hece ölçüsüyle ve millî nazım şekliyle yazılmış olması gerekirdi. Ne var ki bu parçalar genellikle musammat gazel gibi ve o dönemlerde hece ölçüsüne hiç yakışmayan 4+4+4+4=16 veya 8+8=16'lı mısralardan (hikmette her beytin ikinci mısraı 4+4+4+3=15. lildir) oluşmuş beyitler halinde yazılmıştır.

11 Eraslan, *DHS.*, s. 326.

6. 'Âlimlerge kitâb kirek sūfillerge mescid kirek  
Mecnûnlarğa leylâ kirek minge sin ok kirek sin
7. Gâfillerge dünyâ kirek 'âkillerge 'ukbâ kirek  
Vâ'izlerge minber kirek minge sin ok kirek sin
8. 'Âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşı kilse  
Allâh minge rûzî kılsa minge sin ok kirek sin
9. Uçmah kirem cevlân kılam ne hûrlarga nazar kılam  
Anı munı min ne kılam minge sin ok kirek sin
10. Hâce Ahmeddür minim atım tünî küni yanar otım  
İki cihânda ümîdim minge sin ok kirek sin

Yunus'un ilâhisi:<sup>12</sup>

1. İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni  
Ben yanaram dünî günü bana seni gerek seni
2. Ne varlığa sevinürem ne yokluğa yerinürem  
İşkunıla avunuram bana seni gerek seni
3. İşkun âşıklar öldürür ışk denizine taldurur  
Tecelliyile toldurur bana seni gerek seni
4. İşkun şarabından işem mecnûn olup taga düşem  
Sensin dün ü gün endişem bana seni gerek seni
5. Sūfilere sohbet gerek ahîlere ahret gerek  
Mecnun'lara Leylî gerek bana seni gerek seni
6. Eger beni öldüreler külüm göke savuralar  
Toprağum anda çağıra bana seni gerek seni
7. Yunus'durur benüm adum gün geldikçe artar odum  
İki cihanda maksûdum bana seni gerek seni

Yunus'un üç beyit daha az görünen bu ilâhisinin başka divan nüshalarında on beyte tamamlandığı görülmektedir:

Aşkın zincirini üzem deli olam dağa düşem  
Sensin dün ü gün endişem bana seni gerek seni<sup>13</sup>  
Ne Tamu'da yer eyledim ne uçmak'ta köşk bağladım  
Senin için çok ağladım bana seni gerek seni

12 A. Gölpınarlı, *Yunus Emre, Risâlat al-Nushiyya ve Divanı*, İstanbul 1965, s. 145-146.

13 M. Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 254 (Sonraki beyitler de bu eserden alınmıştır). Bu beytin ilk mısraı 4. beytin ilk mısraıyla küçük farklılıklar taşıyor. Bu yüzden ikisi aynı beyit olarak düşünülebilir.

Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri  
İsteyene vergil onu bana seni gerek seni  
Yûsuf eger hayalini düşde göreydi bir gice<sup>14</sup>  
Terk ede idi mülklerin bana seni gerek seni

Burada iki-şiiir arasındaki farklılıklara değinmek istiyoruz<sup>15</sup>. Bu iki şiiirde bazı beyitler arasındaki benzerliklerin "nazire" sözüyle açıklanamayacak kadar ileri düzeyde olduğu görülmektedir.

İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni  
Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni

beyti ile

İşking kıldı şeydâ mini cümle 'âlem bildi mini  
Kaygum sinsin tüni küni mingesin ok kirek sin

beyti, aynı düşünceyi küçük değişikliklerle dile getirmektedir. Ancak burada şiiir tekniği ve şairce söyleyiş bakımından Yunus'un üstünlüğü tartışılmaz.

Yine Yunus'taki:

Süfilere sohbet gerek ahîlere ahret gerek  
Mecnun'lara Leyli gerek bana seni gerek seni

beyti ile

'Âlimlerge kitâb kirek süfilerge mescid kirek  
Mecnûnlarğa Leyli kirek mingesin ok kirek sin

beyti arasındaki benzerlik nazireden öte, aynılık derecesindedir. Ancak şiiir olarak değerlendirildiğinde Yunus'un ilk mısraındaki "sufî-sohbet (suhbet)", "ahî-ahret" kelimeleriyle sağlanan zenginliği diğerinde göremiyoruz.

Yunus'un:

Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri  
İsteyene vergil onu bana seni gerek seni

beyti ile

Uçmah kirem cevân kılâm ne hûrlarğa nazar kılâm  
Anı munı men ne kılâm mingesin ok kirek sin

<sup>14</sup> Bu beyit iç kafiyeleri bakımından olduğu kadar, ilâhînin bütünü ile de uyumlu değildir.

<sup>15</sup> Dr. M. Cümbür'un tespit ettiği benzerliklere hiçbir itirazımız bulunmadığını, hatta bu benzerliklerden yararlandığımızı özellikle belirtmek isteriz.

beyti arasında;

Yunus'un:

Yunus' durur benüm adum gün geldikçe artar odum  
İki cihanda maksûdum bana seni gerek seni

beyti ile

Hâce Ahmeddür minim atım tûni küni yanar otım  
İki cihanda ümîdim minge sin ok kirek sin

beyitleri arasındaki benzerlikler de "nazire" sözüyle ifade edilemeyecek ölçüdedir. Edebî bakımdan daha başarılı hatta "veciz" olan Yunus'un ilâhisi, bu yönüyle "nazire"nin temel ilkesi diye bilinen, aslından başarılı olma şartını yerine getirmiş bir şiir olarak değerlendirilemez mi? Elbette hayır. Bu konuda kesin karara varabilmek için biri diğerinin taklidi olan bu şiirlerin Yunus'un şiirlerine mi yoksa Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerine mi benzediğini ortaya koymak gerekir.

Bu noktada Köprülü'nün: "*Dîvân-ı Hikmet* derin ve şâirane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî va'z ve hikâyelerden, tarikat usûlüne ve sülûk adabına dair ta'limî (didactique) manzumelerden mürekkep basit bir eser, Ahmet Yesevî de tasavvuf fikri ile dolu, fakat buna rağmen hakîkî bir şairlik kabiliyetinden, yâni lirisme'den mahrum kuru bir ahlâkçı (moraliste) dır"<sup>16</sup> yolundaki düşünceleri, lirizm yüklü bu şiirin Yunus'a ait olabileceği kanaatini güçlendiriyor.

Söz konusu manzumenin Yunus tarafından yazılmış, Yesevî dervişlerince sevilerek okunmuş ve nihayet Yunus'tan yaklaşık üç-dört yüzyıl sonra istinsah edilen veya yazıya geçirilen hikmetler arasına girmiş olabileceği biçimindeki bir yaklaşıma karşı öne sürülebilecek sağlam deliller yoktur. İşte bu noktada, okurken cevap bulamadığım soruyu ortaya koymak istiyorum: Acaba Ahmed-i Yesevî'nin müritleri ve onları izleyenler hep Anadolu Türkünü etkilemişler de Anadolu'dan hiç etkilenmemişler midir? Bundan sonraki çalışmalar, bu yönde ip uçları verirse, *Dîvân-ı Hikmet* değerlendirirken onun üzerindeki Anadolu etkileri araştırılmaya değer mi?

İkinci sorum yine Yunus'un bu şiirindeki:

Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri  
İsteyene vergil onu bana seni gerek seni

beytiyle ilgilidir. Aslında bu beyit bir mutasavvıfın, bir Hak âşıkının Allah sevgisinden ne beklediğini çok içten ve sade bir dille anlatan başarılı bir beyittir. Ancak Kanunî Sultan Süleyman'ın şeyhülislâmı Ebussuûd Efendî bi-

<sup>16</sup> Köprülü, *İM.*, s. 132-133.

zim gibi düşünmüyor. Aşağıda bununla ilgili olarak şeyhülislâma sorulan soruyu ve cevabı naklediyorum:

“Melese: Bir zaviyenin mescidinde eşhası muhtelifle ile oğlanlar muhtelit olup envayı teganniyat ile tevhid ederlerken kelime-i tevhidi tağyir edip gâh dili men, gâh canı men deyip ve gâh

Sen bir ulu sultansın canlar içinde cansın  
Çün ayan gördüm seni pinhan kayusu değil

ve gâh

Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri  
İsteyene ver sen onu bana seni gerek seni

diye göğüslerini döğüp evzayı garibe ettiklerinde ahali mahalleden bazı kimesneler zaviye-i mezburede şeyh olan Zeyd'e ‘bu makule evzaa niçin razı olursun?’ dediklerinde Zeyd: ‘Ne lâzım gelir? وما خلقت الجن والانس’<sup>17</sup> demekle cevap verse, şeran Zeyd'e ne lâzım gelir?”

“El-cevab: Evza u akvali mezbure kemal mertebe fuşş olduğundan gayrı, cennet hakkında söyledikleri kelime-i şeniya küfri sarihtir. Katilleri mubahdır. Şeyhleri olan bîdin hikâyet olan evza u akval men'e mübaşeret olunmazsa dahi ne lâzım gelir demekle kâfir olduğundan gayrı, ol kabayıhu ibadet kabilinden addedip ayeti kerimeyi ona delil göstermekle tekrar kâfir olur ve bu itikattan rücu etmezse katilleri vacip olur. Ebussuud”<sup>18</sup>.

Buna göre sadece zikir sırasında Yunus'un ilâhisini okuyanlar değil, “cennetin bir ev ve birkaç huriden ibaret bir yer” olduğu yolundaki sözler kelime-i şeni'a (=çirkin, kötü söz) olarak nitelenmek suretiyle, onu söyleyen veya yazan şair de aynı suçta ortak edilmiş olmaz mı?<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Kur'ân-ı Kerîm, 51. sure 56. âyet (meali: Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır).

<sup>18</sup> Fahir İz, *Eski Türk Fdebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964, s. 48.

<sup>19</sup> Köprülü, sonraki yüzyıllarda şairler ve biyografi yazarlarca Yunus Emre'ye gerektiği kadar değer verilmediğinden yakınırken şöyle diyor: “Eskilere göre pek tanınan bir tasnif, şairle âşık; yani lâ-dinî mevzu'larla meşgul olan san'atkârlarla, ilhamını dinden ve tasavvufîden alan san'atkârı birbirinden kuvvetle ayırdığı için, Yunus'un mutasavvıflarca büyük bir âşık tanınması çok ihtiramkâr bir telakkidir; lâkin, Acem mukallidi şairlerin husûsî telakkilerine göre bunda biraz küçümseme olduğu gibi, birçok tezkirecinin ondan mutasavvıf sıfatıyla bile bahsetmemeleri de, eski şairlerin Yunus hakkında pek iyi fikirler beslemediğini izaha kâfidir (Köprülü, *İM.*, s. 241-242)”

Köprülü'nün yukarıdaki açıklaması tamamıyla yersiz değil, belki eksiktir. İşte bu eksikliği tamamlayan yukarıda sunduğumuz belgedir.

Cihan padişahı ve yeryüzündeki bütün müslümanların dinî lideri Kanunî Sultan Süleyman'ın şeyhülislâmı tarafından küfür olarak değerlendirilen şiirin sahibine, o çevrede öğrenim görmüş, aynı dinî terbiyeden geçmiş, şeyhül islâmdan mülazemet almış, nihayet geçinebilmek ve yaşayabilmek için o çevrenin himmetine muhtaç şairler ve tezkireciler, ilgi gösterebilirler miydi? Bizce eski şairlerimizin Yunus'un adını anmamalarının nedeni budur.

Şimdi çözümlenemediğim, Ahmed-i Yesevî'den her söz edilişinde hatırladığım ve cevap veremediğim soruları getiriyorum: Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerindeki millî vezin ve nazım şeklinin Yunus'u etkilediğine kesin gözüyle bakılıyor. Bu etki sadece dış yapıda kalmayıp muhtevayı da kapsar mı? Yani Yunus'u küfürle suçlayan şeriat, Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde de suç unsuru bulabilir mi? Yesevîliğin Anadolu'da zamanla ters orantılı bir varlık göstermesi bu yüzden midir?